

Szigeti Jenő

MÁRAI SÁNDOR TALÁLKOZASAI ÍRÓ-BARÁTAIVAL 1948 – 1949 - BEN

1948. szeptember elején, a „fordulat évében” elhagyta az országot Márai Sándor. Itthon nem volt rá szükség. Belső motívumait pontosan nyomon követhetjük naplójából¹ és a „Föld, föld”² című emlékezéseiből, ami éppen ezzel a nevezetes jelenettel fejeződött be. „Az Alberg-expressz kora délután indult Budapestről és éjfél után ért az enns-i hídra. Megint belépett az orosz katona és kérte az útleveleket. Megvizsgálta a pecséteket, visszaadta az okmányokat, közömbösen becsukta a fülke ajtaját. Az éjszaka csendes volt. A vonat zajtalanul indult. Néhány pillanat múlva elhagytuk a hidat, a csillagos éjszakában utaztunk tovább, egy világ felé, ahol nem vár senki. Ebben a pillanatban – életemben először – csakugyan félelmet éreztem. Megértettem, hogy szabad vagyok. Félni kezdtem.”

Úti poggyászában kiadatlan kéziratok meg a napló tengerikigyója. Még Pesten, nyár elején, így leltározott naplójában: „Íróasztalomban a következő befejezett kéziratok hevernek: 'Harminc ezüstpénz', aztán a 'Szabadulás', a 'Viadal', egy kötet elbeszélés, egy kötet válogatott újságcikk, ez a napló... s mindez megjelenés, vagy a közeli megjelenés reménye nélkül. E kéziratokhoz sorakozik most a 'Judith... és az utóhang'”.³ Tervezi az „Egy polgár vallomásának harmadik kötetét.”⁴ A szabadság félelmének különös érzését a svájci hetek elején így próbálja definiálni. „Mi a szabadság? Itt Svájcban legalább szabadon lehet hallgatni. Otthon már ez is lehetetlen: nem tűrik a hallgatást. Otthon már csak gyáván, fogcsikorgatva lehet hallgatni”.⁵

Márai feleségével és hét éves nevelt fiával a „Rencontres Internationales” elnevezésű írótalálkozóra érkezett. Ezt a találkozót a genfiek rendezték évente. Az 1948. szeptemberi a harmadik találkozó volt. Írókat, filozófusokat, tudósokat hívtak össze, hogy megvitassák a szellemi élet időszerű problémáit. A tanácskozásokról így számol be Márai: „Tíz napon át, zsúfolt programmal telik el az idő: este előadás, délelőtti vita, napközben fogadások, kirándulások, hangversenyek, színház és mozgókép bemutatók. Valóságos munkaverseny. A tizedik nap végén süket vagyok a Bartók és Hindemith-zene hangzavarától, francia, német, olasz és angol nyelvű előadásoktól, szájam körül az állandó udvariassági vigyorok okozta hűdöttség vonásai jelentkeznek. Az előadások és viták ürügye ebben az évben: a kortárs és a művészet viszonya, a 'divorce' a szakadék, amely korunkban a tömegek, a művész és a műalkotás között bekövetkezett. Az ilyen témaválasztás, mint mindig, most is iskolás. Mégis a meghívásra eljött Genfben néhány érdekes ember.”⁶

Azt, hogy hogyan kapott útlevelet a jeles találkozóra, később a „Föld, föld”-ben megírta,⁷ de a naplójegyzetében még valamit megtudunk a meghívásról. „Közép-Európából, a vasfüggönyön túlról, én vagyok az egyetlen meghívott. Az útleveleket csak ennek a meghívásnak köszönhetem; tavaly megtagadták a magyar hatóságok; most megüzenték a svájciak, ha nem kapok útlevelet, nem hívnak többé senki magyart.” A hidegháború nagy elidegenedésének éveit ezek.

Márai szerint „a viták legtöbbször belefűlt a francia szófecsérlésbe”. Többre tartotta Márai a személyes találkozásokat. A második világháború kezdete óta elzártan élő író

¹ Márai S. 1968. – Márai S. 1991. – Márai S. – 1993. – Márai S. – 1998.

² Márai Sándor 1972: 312

³ Márai S. 1998. 108.

⁴ Uo. 149 „Ha elmegyek, megírom az 'Egy polgár vallomása' harmadik kötetét. Talán ez lenne a nagy áldozat egyetlen, igazi értelme.”

⁵ Márai S. 1998. 158.

⁶ Márai S. 1998. 158-161.

⁷ Márai Sándor, 1972. 306-312.

számára a konferencián résztvevő „néhány érdekes ember” jelentette az igazi élményt. Naplójegyzeteiben a következőkről emlékezik. A konferencia résztvevői közül a legjelentősebb személynek Charles Morgan⁸-t tartotta, aki szerinte „talán ma a legkitűnőbb angol író”. Morgan a modern angol irodalom úgynevezett „világnézet-regényeinek” műfajában írta munkáit, csiszolt, de sok helyen a mai olvasó számára modorosnak tűnő. 1954-1956 között a PEN elnöke volt. Találkozásukat így örökíti meg Márai naplójában: „Morgan tengerésztiszt volt.⁹ Az ’Utazás’¹⁰, a ’Nyitott ablak’ írója elmúlt ötven éves; ősz haja, az időtől és a kételkedéstől megnemesedett vonású angol arca, vállas, tengerésztiszt gyakorlatoktól edzett alakja, az egész jelenség kiválik az intellektuelek kontinentális csoportjából; egy író, aki úriember... ez ritka már. Magyarországon Lovik és Krúdy volt az utolsó író, aki úriember is volt. Beszélgetés közben azt mondom neki, ő ma a kevés írók egyike, akinek ereje és tehetsége van könyveiben rögtön az első mondat felidézni egy sors atmoszféráját. Ennek a dicsőretnek a szakmabeli ember egyetértésével örül; elmondja, mikor a Times színházi kritikusa volt, bírálati csak akkor sikerültek, ha az úton, amint a színházból a szerkesztőségbe siet, már a taxiban eszébe jutott a kritika első mondata, az a bizonyos mondat, amellyel a bírálatot kezdeni kell, hogy hatásos legyen... máskülönben mesterkél volt minden, amit írt. Közvetlen, természetes ember, s ugyanakkor megközelíthetetlenül, nemesen tartózkodó. Angol nyelven ír, ötszázmillió embernek... én, a cseremis, szomorú honvággyal érzem át az ő nagy szabadságát. Ha én ötszázezer embernek írhatnék... Morgan fanatikusan hisz a művész, a művészet szabadságában; gyűlöl minden kollektívizmust, Sztálint nyilvánosan reakciónak nevezi. Igaza van. Fellépésén, modorán érzik a tengerésztiszt. A magyar írók nagy részének nem ártana, ha néhány évre besoroznák őket az angol haditengerészekhez.”¹¹

Az írótalálkozó másik nagy ismerőse Gabriel Marcel (1889-1973)¹² a francia keresztény egzisztencializmus harcos képviselője volt. Ők régi ismerősként üdvözölték egymást, hiszen Márai „Zendülők” című regényének francia fordításáról¹³ még 1931-ben ismertetőt írt.¹⁴ 1936-ban a Vigilia meghívására nagy sikerű előadást tartott Budapesten.¹⁵ 1939-ben a Nouvelle Revue de Hongrie közölte Kosztolányi életrajzát,¹⁶ amihez az adatokat Kosztolányi Dezsőné Görög Ilona (1889-1967)¹⁷ által írt életrajzából vette. Németh Lászlóval is kapcsolatban állt, így ismerősként üdvözölte Márait a genfi írói konferencián.

Találkozásukról így ír Márai: „Gabriel Marcel melegen üdvözöl, kezem szorongatja, azt mondja, már megvette a „Féltékenyek” svájci német kiadását¹⁸ és olvassa... tizenöt év

⁸ Charles Langbridge Morgan (1894-1958). Több regénye magyarul is megjelent. Életrajzi vázlat. Világirodalmi Lexikon, 8. Bp. 1982. 603. (Szabó Mária Ilona) – Sötér István: Charles Morgan. In. Világtájak, Bp 1957.- H.C. Duffin: The Novels and Plays of Ch. Morgan. Oxford, 1959.

⁹ Az első világháború alatt önkéntes tengerésztiszt volt Hollandiában.

¹⁰ The Voyage, 1940. magyarul Az utazás, 1943. Nagypál István fordítása.

¹¹ Márai S.1998. 159-160.

¹² J. Chenu: Le Théâtre de Gabriel Marcel et sa signification métaphysique. Paris, 1948.

¹³ Les Révotés. Roman. Trad. Ladislav Gara, Marcel Largeaud. Paris (1931) Les Revues (L'imprimere Union, Paris. 329.p. – Ez volt Márai első, idegen nyelvre fordított regénye. Megyery Sári visszaemlékezése szerint a regényből hat kiadás készült. A külföldi és a hazai sajtó is beszámolt megjelenéséről. Pl. a Nyugatban Gyergyai Albert. (1936. máj. 16. 10. sz. 699). Még ebben az évben spanyolra is lefordították. V.ö. Mészáros Tibor 464.

¹⁴ Marcel, Gabriel, Letters Etrangères Les Revoltés. La Nouvelle Revue Franceise, Paris 1931, méj. L. 212. sz. 767-769.

¹⁵ Stauder Mária: A Vigilia repörtóriumuma 1935-1984. Bp. 1987. – Németh László és bG. Marcel kapcsolatához: Hartyányi István – Kovács Zoltán: Németh László bibliográfia. Bp. 1992 – Német Ágnes (szerk) Németh László élete levelekben 1914-1948. Bp. 1993.

¹⁶ Marcel, Gabriel: Vie et mort d'un poète. Nouvelle Revue de Hongrie, 1939. I. 150-156.

¹⁷ Devecseri Gábor „Mélyszavú múzsa”. Élet és Irodalom, 1957. 50. szám. 8.old.

¹⁸ Die Eifersüchtigen (Roman) Übertr. Albert Saturnus) Bern, (1947) Hallwag (Hallwag A.G., Bern) 460. (I).

előtt ő irt meleg hangú kritikát a 'Revoltés'-ről a Nouvelle Revue Franceise-be. Kis, torz ember, olyan mintha Németh László egyik napról a másikra megöregedne. Kappanhangon beszél, szakállas, öreg gyerek. Valamilyen izgatott fecsegési, közbeszólási kényszer neurozisz hatása alatt egy héten át nem áll be a szája. De „Journal métaphysique”-jéről azt hallom, jelentős könyv; el kell olvasni... (Úristen, mit kell még elolvasni!)”¹⁹

A francia írók között ott volt a genfi konferencián a spanyol származású Jean Cassou (1897-19)²⁰ akit Márai „szalonkommunistának” mond, és Thierry Maulnier (1909-) akiről Márai csak annyit jegyez meg, hogy a „fiatal francia Nietzsche-ről írt könyve hadakozik a kommunistákkal.”²¹ A kitűnő Marcel Arland-nak (1899-) csak a nevét említette Márai. Naplójának tanúsága szerint nem kerültek közelebbi kapcsolatba az egy hetes konferencia alatt.²²

A francia delegáció egyik jelese volt Julien Benda (1867-1956), aki még a Dreyfus-per idején Dreyfus rehabilitációjáért küzdött és a genfi konferencia után egy évvel, 1949-ben Budapestre is ellátogatott és előadást tartott.²³ Őt is ismerte személyesen Márai de a Napló tanúsága szerint nem nagyon szimpatizált vele. „Julien Benda öreg, gonosz, sánta kis ember; meg kell ígérnem neki, hogy elolvasom a 'Trahison des clercs'²⁴ átjavított, bővített kiadását, ehhez féltékenyen ragaszkodik; tehát az utóiratot, amelyben Julien Benda megengedi, hogy a clerk-ek²⁵ mással is foglalkozzanak, mint a tiszta művészettel, különösen, ha ez a 'más' Julien Benda személyének védelme”.²⁶ Ez a kimondottan rosszmájú megjegyzés felvet egy kérdést, ami a Naplók kiadása körül többször is felmerült. Márai ezeket a jegyzeteket nem a nyilvánosságnak szánta. Maga válogatta ki naplójából azokat a részeket, amelyeket publikálni akart. Mi abban a szerencsés-szerencsétlen helyzetben vagyunk, hogy az író gondolkodásának intimebb szféráiban is belelátunk. Így a jóakarát és az ítélezéstől mentes megfigyelés erkölcsileg kötelező.

A többi résztvevő közül csak az olasz Elio Vittorini-ről (1908-1966)²⁷ emlékezik meg, akinek baloldali radikalizmusa messze áll Márai polgári eszmékre épülő világától. Így ír róla: „Elio Vittorini kötőrő volt, modorában ma is a nyurga kötőrőlegény; azt mondják, egy könyve, a „Conversazione in Sicilia” jelentős²⁸; a másik, amit olvastam, a „Hommes et les autres” a legsilányabb ponyva, irodalmi kendőzéssel rikitóan megkent, kezdetleges és gyatra dilettantizmus. De az alak rokonszenves, mert szenvedélyes és őszinte. Azt mondják, Itáliában már baj van a 'párt'-tal, mert nem tud a 'vonal'-hoz alkalmazkodni. Mások az olasz kommunistáktól remélik, hogy végül a 'doktrina'-ból valami emberszabásút faragnak a

¹⁹ Márai S. 1998. 159.

²⁰ Életéről, munkáiról: Bajomi Lázár Endre cikke. Világirodalmi Lexikon. (tovább: VL) Bp. 1972. 2.köt. 95.

²¹ Márai S. 1998. 160. – Bajomi Lázár Endre cikke (VL 8.köt. (1982) 146-147.) a Nietzsche-ről 1933-ban írt dolgozatát maradandó értékűnek tartja.

²² Marcel Arland-ról: Bene E: A mai francia novella egyik mestere. Nagyvilág. 1957. 8. sz. – Gyergyai Albert: Marcel Arland. Nagyvilág, 1966. 11. sz. – Márai S. 1998. 159.

²³ Bajomi Lázár Endre: Julien Benda, az ifjú aggastyán. Irodalmi Újság, VI. (1956) 7. sz. -

²⁴ Benda, Julien: La trahison des clercs. 1927. Magyarra Rónai Mihály András fordította Az írástudók árulása címen. Babits Mihály a Nyugatban irt tanulmányt „Az írástudók árulása” címen a könyvről (Nyugat, 1928. II. 355-376) Ami Rónai Mihály András könyvében is megjelent. A könyv körül kirobbanó vitában Márai is részt vett. Tanulmányt írt „Huszonnyolcas fiúk” címen a Prágai Magyar Hírlap 1929. jan. 1. l. sz. 5-6. old – jan.4. 3. számában 4. old. Megemlékezik Julien Benda 1933-as, Európához intézett szövegéről. (Márai Sándor irodalmi levele. Színházi Élet 1934. febr. 11-17. 8. sz. 70-71.)

²⁵ vagyis az írástudók.

²⁶ Márai S. 1998. 160.

²⁷ Sallay Géza: Elio Vittorini emlékének. Filológiai Közöny 1966. 3-4.sz – Nyerges László: Elio Vittorini in. Az olasz irodalom a 20. században. Bp. 1967. – Kardos Tibor: Vittorini és a 'negyedik dimenzió'. – in. Az emberiség ímühelyei. Bp. 1973. – Életművének összefoglalása: VL. 17. köt. 1994. 161-164. Vinczéné Pánczél Éva cikke.

²⁸ Vittorini, Elio: Conversazione in Sicilia (1937). Magyarul: Szicíliai beszélgetés. Ford. Zsámboki Zoltán. Bp. 1971. Ez élete fő műve.

nyugati világ számára; minden, amit az olaszok csinálnak, emberszabásúbb, fasizmusuk is az volt; de én nem hiszem, hogy a bolsevizmust bárki is emberszabásúra tudja szelidíteni. – Vittorini oly rosszul beszél franciául, hogy visszanyerem önbizalmam”²⁹

A genfi írókongresszusról készült feljegyzésekben a jeles írókon túl, csak egy Portmann nevű baseli biológussal kerül barátságba.³⁰ A kongresszus hamar elmúlt. A vitákon megmutatkozott a megosztott Európa. „Mindennél a világban, tehát itt is, a vita délelőttökön ugyanaz a parázs fűlik a szavak alján. A kommunisták és azok, akik nem kommunisták, olthatatlan szenvedéllyel és gyűlölettel állnak egymással szemközt. Köteles-e a művész, állást foglalni a kor perében, lehet e ’független’, öncélú művészet? – erről hadarnak, nagy ékesszólással, többé-kevésbé őszinte szenvedéllyel, sistergő indulattal.”³¹

Egy szép búcsú-délutánál véget ért a találkozó. „Coppet-ban, a gyönyörű kastélyban, ahol Necker és Madame de Stael leszármazottjai fogadják a Rencontres vendégeit; az öreg francia grófnők, mintha az aranyozott képkeretekből léptek volna ki; tea a parkban, kilátás a Genfi tóra, a hegyekre, szeptemberi ragyogás. Az utolsó porto. Elbúcsúzom Morgantól, Bendától és Marcelltól.”³² – írja. De mi lesz ezután? A konferencia alatt a híres-neves Victoria szállóban laktak, a konferencia után átköltöztek négy hétre egy bérház nagy lakásának két szobájába. „Négy hét alatt erőt kell gyűjteni a jövőhöz”.

Márai így látta önmagát ekkor: „néger vagyok itt, a másik világból jöttem és érzem, hogy alaposan eltévesztettem; valamilyen féregtelenítésen kell átesnem előbb, csak azután térhetek vissza a világba; soha nem éreztem a világban ilyen magányosnak magam.” Kezdetől elhatárolódik a magyar emigrációtól. „Segíteni kell, ha lehet, de nem szabad megismerni egymást”, - fogalmazza meg a keserű szabályt. „Az élet minden nap újra feladja a kemény leckét; túl kell élni, amibe belezuhantunk.”³³ Lassan kialakítja új életének formai keretét. A naplóban a hazuról jövő híreket kommentálja, írni kezd és a magával hozott könyveket olvasni. Ez lesz az emigráció előtte álló hosszú éveit alatt a napi, megszokott életformája. Régi műveit kezdi csiszolgatni, átírni. Rögzíti Pesten szerzett emlékeit és rátör naponta a felismerés: egyre nehezebben tud megélni. Ahogyan telnek a napok, úgy csalódik. „Külföldi barátok, akik esztendő előtt lelkesen buzdítottak az elutazásra és minden anyagi segítséget – kérés nélkül -, megígértek, most óvatos torokköszörülés közben helyeselnek, a legjobb esetben is mellékmondatok között érdeklődnek, nincs-e szükségünk valamire?... (ugyan, mire is lenne szükségünk?) vagy egyszerűen, riadtan hallgatnak.”³⁴ Nyugat-Németországba hívják, úgy tűnt, hogy itt a szűkös megélhetése is biztosítva lenne,³⁵ de ő Olaszországot választja és az emigránsok emigránsa lesz. Öntudattal vallja: „Én csak magyar író vagyok, senki más. Olaszországban ez maradhatok: hazátlan magyar író. Ez nagy rang. Ezt választom”³⁶

1948. október végétől Nápoly egyik elővárosa, Posilippo lesz a hazátlan Márai hazája, ami „egészen olyan, mint a Rózsadomb. De olyan is, mint leányfalu.”³⁷ Itt a „Villa Riccardi” második emeletén bérel egy három szobás lakást. Lassan felfedezi a környéket, a tájat meg az embereket. Olvas, sétál, ismerkedik. Felfedezi a nápolyi múzeumokat. „Utolsó ítélet” címen tervez művet és elkezd írni a „Polgár vallomásai” harmadik kötetét.³⁸ Próbál barátokat is

²⁹ Márai S. 1998. 160.

³⁰ Márai S. 1998. 159, 168.

³¹ Márai S. 1998. 161.

³² Márai S. 1998. 161.

³³ Az idézetek: u.o. 161-162.

³⁴ Márai S. 1998. 171.

³⁵ Márai S. 1998. 195. (A „Sirály” megjelent 20 000 példányban, a „Kaland”-ot Hamburgban játsszák) 197.

³⁶ Uo. 197.

³⁷ Uo. 207.

³⁸ Uo. 172. 226.

gyűjteni. Lajos nevű barátja,³⁹ aki a posillipói lakását is szerezte, hamarosan, december elején, elviszi a nápolyi püspökhöz látogatóba,⁴⁰ majd a püspök öccse is meg a lakásába hívja. Ezek az udvariassági látogatások nem hoznak új barátokat. Egyre jobban kitér ezek elől a kényszertalálkozások elől. Január elején ezt írja a naplójába: „Lajos nem érti, miért tiltakozom ilyen riadtan minden látogató ellen, akár olasz, akár amerikai, vagy magyar... nem érti, és nem értheti senki, aki nem a mi fajtánkból való, hogy az írás olyan szertartás, amelyhez a kolostorinál is mélyebb, feltétlenebb magányra van szükség. Az emberit csak akkor tudom megalkotni, ha távol maradok az emberektől.”⁴¹ A később, 1958-ben, amikor ezt a rövid jegyzetet a „Napló”-ban közölte Márai, még hozzátette: „És nem értik, hogy ez a magány nem gög, hanem a végső, az utolsó alázat.”⁴²

Az egyre jobban elmagányosodó Márai számára ezeknek a legérdekesebb kapcsolata az akkor már világhíres nagy öregnél, a Nápolyban lakó Benedetto Croce-nél (1866-1952) tett látogatása volt. Valószínűleg ezt a találkozást is barátai készíthették elő, ezért kérte magához a magyar irodalmat is jól ismerő író fejedelem. Márainak a találkozásról írt jegyzetét a napló kézírata alapján idézem. Szerkesztett kiigazított szövege a naplóban is megjelent, de a kézirat jobban tükrözi a találkozás élményszerűségét.⁴³

„Meglátogattam Benedetto Crocét. Délután kettőre kéret. Nápoly keleti városrészében lakik, abban a hangyabolyban, méhkasban, természetben, amely a Trinita Maggiore fordulatától vonul le a tengerpart felé, egy sikátor-utca egyik különös bérpalotájában; a szennyes szűk utcáról tágas lépcsőház nyílik, a ház belőről palotaszerű, a lépcsők szélesek, laposak, mint a királyi kastélyokban. Itt lakik Nápoly eleven szentje, akiről úgy beszélnek a környéken is mint a világban: tisztelettel és szeretettel; a halas a trafikos épen úgy magukénak tartják, mint Ortega y Gasset. Felmászom a második emeletre és csengetek a tekintélyes ajtón. Sokára nyitnak. Fiatal nő jön elé, zavartan fogad, megmondom, hogy a szenátor úr vár. Kis idő múlva bevezetnek Croce-hoz.

A nagy teremben, Croce dolgozószobájában, kecskelábú asztalok, pulpitus és könyvek. Croce az ablak mellett ül, egy fiatal lánynak diktál. Meglát, és lassan feláll, felém biceg. Az ablak alacsony; sötétlila, vastag, meleg házikabátot visel. Nyolcvanhárom éves, de egyáltalán nem roskatag. Valamilyen bőrbaja van, egyik keze lila, pikkelyes, másikat kesztyűbe rejtette, füle is hámlik, a házikabát gallérja tele van a hámló bőr pikkelyeivel. Nem használ szemüveget, pislog. Franciául beszélünk. Magyarországon ismert egy embert, Berzeviczyt.⁴⁴ Kérdi, mit remélnek Magyarországon? Az elkeseredettek és a reménytelenek háborút, a józanok kibontakozást, olyan formában, hogy a nyugati hatalmak megszervezik erőiket és a Szovjetet visszavonulásra készítetik; s mindenki reméli a szabadságot, azt, hogy a mai helyzet megváltozik, felelem. Bólogat.

- A szabadság – mondja gyorsan, - a szabadsággal baj van a világban. A tömegek nem akarják a szabadságot. A németeknek sem kell a szabadság. A tömeg soha nem akarta a szabadságot, semmilyen korban. Mindig az elite, a szellemi, a történelmi elite feladta volt, hogy akarja a szabadságot, s ha nem is lehet megvalósítani, akkor is fent kell tartani az

---

³⁹ Márai S. 1998.206. Ő már hetedik éve élt itt. A németeki elől Belgrádból menekült. UNRA hivatalnok lett, majd IRO tisztt. Uo. 224.

⁴⁰ Márai S. uo. 230. A lakás, a püspök környezetének leírása. Nem nagyon szimpatizált vele Márai. Így jellemzi: „Ravasz, sima, azt hiszem, meglehetősen műveletlen és nagyon okos ember.”

⁴¹ Márai S. 1989. 13 -

⁴² Márai S. 1958 88.

⁴³ Márai S. 1958. 92-93. – A kézirat. Az 1949-es napló 44-46. gépelt oldalán, Márai kézíratos javításaival. Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattára

⁴⁴ valószínű Berzeviczy Albert (1853-1936) aki az MTA elnöke volt, 1932-től a Magyar Penn Klub elnöke. – Balogh Jenő: Berzeviczy Albert emlékezete. (MTA Emlébeszédék XXIII.) Bp. 1936.

emberek öntudatában a szabadság igényé, le besoni de la liberté - ismétli vékony, éles hangon és beteg, lila bőrrel fedett kezének mutatóját a magasba tartja.

- A kommunisták nem akarhatják a szabadságot – mondja és pislog.. – Ez természetes. Ők zsarnokok, nem szocialisták, nem is liberálisok, ebből nem származhat semmi jó. Kérem, - mondja, - Mussolini tirannus volt, engem csak azért nem bántottak, hogy megmutassák a világnak, nem olyan barbárok ők, a fasiszták, mint amilyenek a valóságban voltak. De itt éltem, dolgoztam, a fasiszmus alatt, magamnak. A Szovjetben ezt nem tehetném.

- Nem, - mondom. – A Szovjet nem engedné, hogy hallgasson. Kényszerítenék, hogy beszéljen, és az ő parancsuk szerint beszéljen.

- Ez az, - mondja elégedetten és bólint. – Mit gondol, mi lesz a magyar liberálisokkal? A társadalmi, a szellemi elittel?

- Ha van idejük a bolsevistáknak, - feleltem, - akkor elsorvasztják, megfélemlítik, betörik ezt az elitet is. A többi deportálják.

- Igen, - mondja és pislog. Mikor Mussolinit elkergették – mondja azután, - sokan jöttek hozzám, mindenféle kéréssel, hogy vállaljam ezt, vagy azt, Gyöngye voltam, elvállaltam. De most már nem megyek sehová, csak itthon dolgozom, - és a könyveire mutat. – A tudós, az író nem tehet mást. Maga mit ír? – kérdi udvariasan. – Regényeket? Az jó – mondja nagylelkűen, mint aki megbocsát.

Egyszerű, okos, mindig a lényegről beszél. Mikor néhány udvarias szót mondok neki, nevetve felemeli a kezét, de látnivalóan jól esnek ezek a szavak. Tudja, hogy ő is olyan látnivaló Olaszországban, mint a Venus Kallipygos, vagy a milanoi dóm; elvárja az idegen hódolatát.

Típegve kísér egy hosszú folyosón át az előszobájtóhoz, ő maga nyitja fel.

Croce az európai szellem egyik öregatyja. Liberalizmust akar és szabadságot. Azt hiszem, igaza van, ha ez a vágy jámbor óhaj is, mert a tömegek valóban nem akarnak többé liberalizmust, sem szabadságot; a tömegek biztosítékot akarnak, hogy nem lesz munkanélküliség, azután új, olcsó fogsort a betegpénztárról és rendszeresen folyósított különóradíjakat. Mást alig akarnak. De igaza van Crocenek, a tömegek helyett is akarni kell többet, a szabadságot, a liberalizmust, és akarni kell a szocializmust, mert a szabadság és a liberalizmus csak a szocializmus ellenőrzése mellett lehet méltányos és emberszerető.”

Eddig tart a naplónak kultúrtörténetileg is érdekes feljegyzése a találkozóról. Croce hatása jelentékeny volt a 20. század első felének magyar irodalmára.⁴⁵ Műveinek bibliográfiája már 1905-ben megjelent a Huszadik Században⁴⁶ Esztétikáját már az 1910-es években magyarra fordították.⁴⁷ Az 1920-as évek derekán Révay József (1881-1970) a jeles műfordító A politikai elemei című művét fordította le,⁴⁸ Várdai Béla pedig tanulmányaiból adott ki egy kötetnyit.⁴⁹ Croce a magyar irodalomnak talán azzal tette a legjelentősebb szolgálatot, hogy jelentős részt vállalt József Attila olaszországi elterjesztésében.⁵⁰ Tanulmánya itthon és külföldön is jelentős visszhangot váltott ki. Újraolvasva B.Croce

⁴⁵ Várdai Béla: B. Croce esztétikája és a legújabb irodalmunk. Budapesti Szemle, 1911.

⁴⁶ L.L.ifj.:Benedetto Croce bibliográfiája. Huszadik Század, 1905. 12. köt. – Munkásságáról Marót Károly írt ismertetőt a Huszadik Század 1916. évf. 33. kötetében.

⁴⁷ B. Croce: Esztétika. Ford. Kiss Ernő (1868-1931) Bp. 1917. – B. Croce: Az esztétika alapelemei Ford. Farkas Zoltán Bp. 1914. Mindkettő az 1902-ben megjelent Estetica come scienza dell'espressione e linguistica generale című könyve.

⁴⁸ Elementi di politica . 1924.. Révay fordítása 1925.ben jelent meg. Vö. Lontay L. B. Croce történelemszemlélete.. Budapesti Szemle, 1944.

⁴⁹ B. Croce: Újabb esztétikai művei. Bp. 1925.

⁵⁰ B.Croce:Un fiore din poesia. La Critica, 1942. nov. 20 – ismertette Ruzicska Pál: Benedetto Croce József Attiláról. Magyar Csillag 1943, 4. 741-742. – Szabó György: B. Croce megjegyzései József Attila egy verdséhez Irodalomtörténet, 1958. 1. 146-149 (a Mama c. versről!). (Nagy Péter): „A költészet világa”. Benedetto Croce József Attiláról Magyar Nemzet, 1962. dec. 4, 283. sz. 4.

könyveit, igazat kell adnunk Szerb Antalnak, aki ezt írta róla „Rendkívül termékeny és sokoldalú író; egyforma lendülettel veti bele magát politikai, filozófiai, irodalmi és történelmi kérdésekbe. Nagyon is ékesszóló és bő ömlésű stílusa a nem olasz olvasónak kissé idegenszerű; de humánus, békét és szabadságot hirdető gondolatvilága annál rokonszenvesebb. Ő a múlt század olasz szabadság-pátoszáinak, a Garibaldi-féle hagyománynak utolsó mohikánja.”⁵¹

A látogatást Márai jelentős élményének tartotta. Egy ismeretlen személynek adott interjújában, visszaemlékezve a Posillipo-i „gond nélküli” évekre. Így nyilatkozott: „Posillipo görög szó, a Pausilipon változata, s értelme annyi, mint 'Gond nélkül'. Hát nem mondhatom, hogy gond nélkül éltem ezen a varázslatos dombtetőn. Mert csakugyan varázslatos hely ez: Lucullus ide jött élni és Vergilius ide jött meghalni. Én nem nagyon életem, meg sem haltam ott. Hanem gondok között, de tökéletes szellemi szabadságban és függetlenségben éltem. Ezért mindörökké csak hálával, tisztelettel és szeretettel tudok gondolni Itáliára. Közel négy éven át, éltem a Földközi tenger partján s az életem legnagyobb ajándéka volt ez a négy esztendő. Most nemcsak a csodálatos tájra, a klímára gondolok, hanem arra az emberi jóindulatra, ami a középtenger partján az idegent is körülveszi. Lehet, hogy a klíma engeszteli ott az emberi természetet, lehet, hogy a több ezer éves emberi együttélés bölcs tapasztalatai. Akárhogyan volt, a számkivettség, az otthontalanság talán sehol nem olyan engesztelt és elviselhető, mint Dél-Olaszországban. A közeli Nápoly is különös város. Itt épült Európa első egyeteme, s egy különös, érzékletes, latin szellemiség világossága ragyog ezen a tájon. Itt élt Benedetto Croce⁵² és az emberek – tudósok, írók -, akik ennek a nagy szellemnek a közelségét keresték, Itália talán legjobb alkotó szellemei. Nincs európai író, aki élete és munkássága során hosszabb-rövidebb időt ne töltött volna Nápolyban. Ebben a környezetben minden író magához tér, bizakodni kezd, dolgozni kezd. Egy napon észrevettem, hogy a nagy megrázkódás időszaka számomra is elmúlt és dolgozni kezdtem”⁵³

Szigeti Jenő

---

⁵¹ Szerb Antal: A világirodalom története I-II. Bp. 1958.846.

⁵² Meghlat 1952 nov. 20.-án.

⁵³ Salamon István – Méhes László: Egyszemélyes emigráció. Márai emlék-töredékek. Miskolc 2003. 10-11.

Irodalom.

- BOTKA Ferenc – VARGHA Kálmán: 1982. A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1905-1945. Bp. Akadémia K.
- LŐRINCZY Huba 1997. Ambrustól Máraihoz. (Válogatott esszék, tanulmányok) Szombathely. Savaria University Press Isis Könyvek 4.
- MÁRAI Sándor 1968. Napló (1945-1957). Washington. Occidental Press.
- MÁRAI Sándor 1972. Föld, föld... (emlékezések) Torontó, Stephen Vörösvári- Weller Publishing Co.
- MÁRAI Sándor 1977. San Gennaro vére. München, Griff.
- MÁRAI Sándor, 1991. Ami a Naplóból kimaradt 1945-1946 (Toronto) Vörösváry Publishing Co.Ltd.
- MÁRAI Sándor: 1993. Ami a Naplóból kimaradt, 1947. (Toronto) Vörösváry
- MÁRAI Sándor, 1998. Ami a Naplóból kimaradt, 1948. (Toronto) Vörösváry
- MÁRAI Sándor, 1999. Ami a Naplóból kimaradt, 1949. (Toronto) Vörösváry
- MÉSZÁROS Tibor, 2000. Éltem egyszer én, Márai Sándor. Fotók, emlékek, dokumentumok az író életéből. Bp. Helikon – Petőfi Irodalmi Múzeum.
- MÉSZÁROS Tibor: 2003, Márai Sándor bibliográfia. Helikon - Petőfi Irodalmi Múzeum

